

+ Várszegi Asztrik

EPISCOPUS, ARCHIABBAS BENEDICTINUS, HISTORICUS ECCLESIAE

Tanulmányok
Várszegi Asztrik 70. születésnapjára

Szerkesztette:
SOMORJAI ÁDÁM OSB
ZOMBORI ISTVÁN

BUDAPEST, 2016

Hazajövéen és fogadtatván, ezen szavakkal élt „a pápa megcsalt” bennünket. Ketteler,²⁶ Strossmayer²⁷ és ő térden állva összetett kézzel kérték, hogy ne definiáltassék.²⁸ S a pápa azt mondta, hisz nincs róla szó. S csakhamar kiosztották a schemát. Ami intelligens püspök volt, az mind antiinfall. volt. A többiek a négerekből stb. kerültek ki, 200-at a pápa maga tartott el Rómában, ezek voltak a infallib.-ták; másképp szétkergeti őket.

Hazatérvén Antonellitől²⁹ rövid felhívást kapott, hogy vesse alá magát; erre a bérmauton folyvást egy válasz készítésével foglalkozott s ezt Budapesten Mayer vagy 8 példányban letisztázta s küldték szét még zsidóknak is. Később aztán Falk, Pompéry és Kecskeméty³⁰ Kalocsán lévén (alighanem szentelésre) vendégei Hopfnak:³¹ ezek jelenlétében ő a szószékre lépett s beszélt ügyes se hideg se meleg módon az infallibilitásról.

Egy consistoriumot hívott össze, melyen Horváth M.³² is járt Kalocsán – Haynald úgy mondta, hogy püspökség érdekében. De ő kijel. hogy au-i miatt ez lehetetlen, hanem ha bizonyos föltételeket teljesít, kieszközli neki a hatvani préposts. És meg is kapta Horváth ezt.

Michaelis³³ napokon át az érs. kastélyban tartózkodott. Haynald azt mondta, hogy botanikai ügyekben.³⁴

A köztes levéltár fiókban maradt, félretett aktái tehát Haynald esetében sok érdekeséget tartogatnak számunkra, s a hivatali iratok és magánlevelek világát is számos ponton jól kiegészítik. Ezek az iratok nélkül lényegesen szegényesebb módon, szerényebb lehetőségekkel kerülhetne sor a neves főpap személyiségének kutatására, feltárására. Segítségükkel az emberi érzelmek világába is bepillantást nyerhetünk, és láthatóvá válik, hogy milyen nehéz érzések és mennyi indulat közepette, mennyi vajúdás és mérlegelés után hozta meg Haynald fontos döntéseit, melyeket azután általában diplomatikus köntösbe öltöztetve, tényszerűen találunk meg a hivatalos akták világában.

káptalani helynök, 1905-ben szatmári püspöki kinevezést kap, de székét betegsége miatt nem foglalja el, visszavonul szülőhelyére, Zomborba.

26 Wilhelm Emmanuel Ketteler (1811–1877) 1850-től mainzi püspök

27 Strossmayer József (1815–1905) 1849-től diakovári püspök, az I. Vatikáni Zsinaton a tévedhetetlenség (lat. infallibilitas) dogmájának egyik ellenzője

28 A pápai tévedhetetlenség (lat. infallibilitas) dogmájának definiálásáról volt szó, melynek kapcsán a támogató zsinati többség és az ellenzéki zsinati kisebbség megoszlott.

29 Giacomo Antonelli, IX. Pius pápa államtitkára.

30 Falk Miksa (1828–1908), Pompéry János (1819–1884) és Kecskeméthy Aurél (1827–1877) írók, publicisták

31 Hopf János (1817–1902) Lonovics József csanádi püspök szertartója, titkára, Lonovics kalocsai érseki kinevezése révén került Kalocsára. 1867-től kalocsai kanonok, 1881-től a nagyszeminárium prodirektora, 1895-től vál. drivasztói püspök, nagyprépost.

32 Horváth Mihály (1809–1878) 1848-ban hatvani prépost, csanádi püspöki kinevezést is kap, de pápai megerősítést nem kapott. 1849-ben a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, a szabadságharc végén külföldre menekült. 1867-ben tért vissza Magyarországra, a megalakuló Magyar Történelmi Társulat első alelnöke, később elnöke. Vaskai c. apát, 1878-tól tribunicus vál. püspök. Mayer Béla valószínűleg tévedett a hatvani prépostság kieszközlésével kapcsolatban, mivel ezt a címet korábban 1848-ban viselte Horváth Mihály.

33 Friedrich Michelis (1815–1886) német katolikus teológus és filozófus. Miután az infallibilitás tanításának nyíltan ellenszegült, 1871-ben kizárták a katolikus egyházból, ezután az ókatolikus mozgalmak egyik vezéregyénisége lett.

34 Ismeretlen, ceruzás kézírás, nehezen olvasható. Felzetén: Mayer kanonoktól nyert információim quoad infallib. in Conc. Vatic.

KÍSÉRLET EGY MAGYAR GÖRÖGKATOLIKUS PÜSPÖKSÉG FELÁLLÍTÁSÁRA 1881-BEN*

A Hajdúdorogi Egyházmegye 1912-ben történt felállítása egy több évtizedes – a magyar görögkatolikus narratívában „küzdelemként”¹ és „kálvária útként”² aposztrofált – folyamat végére tett pontot. A Magyarország számára katasztrofális következményekkel járó első világháború hajnalán meghozott döntés ugyan a magyar anyanyelvű és identitású görögkatolikusok régi vágyát teljesítette be,³ a közösség további sorsa és fejlődési lehetőségei tekintetében mégis megkésett lépésnek tekinthető. Az újonnan alapított egyházkormányzati egység kiépítését 1912–1914-ben a nemzetiségi ellentétek akadályozták, melyek teljes tragikuma feltárul a Miklósy püspök elleni bombamerényletben.⁴ Ezt követően a háborús évek tették lehetetlenné még a legalapvetőbb intézményi infrastruktúra megteremtését is. Végül a trianoni békeszerződés súlyos következményeinek viselésében osztozva, a magyar görögkatolikusok is kénytelen volt elfogadni a mindössze nyolc esztendő Hajdúdorogi Egyházmegye parókiái felének elvesztését és mintegy százezer magyar görögkatolikus hívő országhatáron kívülre kerülését. Az 1920-ban elszenvedett vereség évtizedekre vetette vissza a magyar görögkatolikusok fejlődését, mely – a kommunizmus évtizedeinek elnyomása után – új lendületet csak 1989/90-es politikai rendszerváltozás után vehetett.

Nem tűnik megkésettnek nevezni az 1912-es alapítást, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy arra már 1881-ben is sor kerülhetett volna. A magyar görögkatolikus mozgalom kezdeményezésére az uralkodó és a magyar kormány készen állt az 1873-ban létrehozott Hajdúdorogi Külhelynökséget⁵ egyházmegyévé továbbfejleszteni, de a latin szertartású katolikus püspökök heves és egyöntetű ellenkezése megakadályozta ezt a

* Kutatásaimat az OTKA K108780 sz. kutatási pályázat keretében végeztem.

1 Farkas Lajos: Egy nemzeti küzdelem története. Atheneum rt. Nyomdája, Budapest, 1896.

2 Szabó Jenő: A görög-katolikus magyarság utolsó kálvária-útja, 1896–1912. A szerző dolgozataiból és beszédeiből egybeállította, bevezetővel és jegyzetekkel kíséri: Dr. Sztripszky Hiador. Fritz Ármin Sajítója, Budapest, 1913.

3 Véghseő Tamás: A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei. Athanasiana 35 (2013) 109–121.

4 A debreceni bombamerénylet: Katkó Márton Áron: Az 1914-es debreceni merénylet. In: Symbolae: A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. Véghseő Tamás. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2010. (Collectanea Athanasiana I/3.) 289–321.

5 A külhelynökséghez: Janka György: A hajdúdorogi külhelynökség története. In: Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulójára 2002. április 18-án rendezett szimpozion anyaga. Szerk. Ivancsó István, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2002. (Liturgikus örökségünk I.) 7–16.

döntést. A kortársakban is nagy megütközést keltő fellépésről 1991-ben Pirigyi István, a magyar görögkatolikusok első történetírója, joggal írhatta: „Ez az esemény a magyar görög katolikusok történetének egyik letragikusabb mozzanata volt. Ekkor ugyanis az egyházmegye felállítására még nem a végletekig fokozott nacionalizmus mérgezett légkörében, hanem nyugodtabb politikai körülmények között került volna sor, és kifejlesztésére 33 békeév állt volna rendelkezésre”.⁶ Míg Pirigyi István a rendelkezésre álló sajtóanyag⁷ és történeti irodalom⁸ alapján viszonylag szűkszavúan tudta rekonstruálni az akkori eseményeket, ma már rendelkezésünkre állnak azok a történeti források, melyek alapján részletesebben tudjuk az 1881-es történéseket vizsgálni.

Egy magyar jellegű görögkatolikus egyházmegye felállításának kérdése a magyar nyelv liturgikus használatának szöveggörnyezetében fogalmazódott meg. A 18. század végétől kéziratban terjedő liturgia-fordításokat a magyar nyelvű görögkatolikus közösségek egyre szélesebb körben használták. A reformkor szellemisége és lelkesedése bátorította ezt a gyakorlatot, mellyel szemben a munkácsi püspökök nem emeltek kifogást. A latin szertartású főpásztorok ellenkezése és közbelépése⁹ azonban ráébresztette a magyar görögkatolikusokat arra, hogy a nyelvhasználat kérdésében ki kell lépniük az egyházmegyei keretek közül. A kiegyezést követő enyhülő politikai helyzet is arra bátorította őket, hogy igényeikkel 1843 és 1848 után¹⁰ ismét az országos nyilvánosság elé lépjenek. 1866-ban feliratot intéztek az uralkodóhoz,¹¹ a hercegprímáshoz,¹² a főkancelláriához¹³ és az országgyűléshez.¹⁴ A feliratokban kinyilvánítják nemzeti önazonosságukat („Mi tősgyökeres magyarok lévén...” „...mi magyarok vagyunk s az örökre valóóságig azok akarunk maradni” „...ünepélyesen ki jelentjük hogy magunknál tősgyökeresebb magyarokat e Hazában nem ismerünk, és nemzetiségünk iránti tántoríthatatlan szeretetben magunkat senki által felül múlni nem engedjük.”) és kéri ennek tudomásul vételét. Fájdalommal állapítják meg, hogy bár saját hazájukban magyarként élnek, a szertartásuk nyelve miatt

6 Pirigyi István: A magyarországi görög katolikusok története. II. kötet, Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1991, 94.

7 Pirigyi többnyire Szabó Jenő visszaemlékezéseire és összegyűjtött írásaira illetve beszédeire támaszkodott.

8 Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. Aurora Könyvek, München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I.) és Salacz Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában, 1867–1918. Aurora Könyvek, München, 1974. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae II.)

9 Scitovszky hercegprímás közbelépésére Popovics Vazul munkácsi püspök 1863. november 11-én már körlevélben volt kénytelen korlátozni a magyar nyelv liturgikus használatát: Munkács Egyházmegyei körlevelek, 1863/4125.

10 Az 1843/44. évi országgyűlésen Zemplén vármegye és a Hajdú kerület követői útján szorgalmazta a görögkatolikus szertartási könyvek kiadását: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. I. kötet. Szerk. Kovács Ferencz, Franklin Társulat, Budapest, 1894. 261., 264. és 617. A szabadságharc idején Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter az 1848. június 19-én Popovics Vazul munkácsi püspökhöz (1837–1864) írt levelében kijelentette, hogy a maga részéről minden támogatást kész megadni a magyarra fordított liturgikus könyvek kiadásához. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (=MNL OL) X 9112 51742. telercs 983–984 fol. 8489 Cath. Egyh. 1. 138. Kiadva: Véghseő Tamás–Katkó Márton Áron: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. I. kötet: 1778–1905. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Nyíregyháza, 2014. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes 4/1.), 17. számú dokumentum.

11 Esztergomi Prímási Levéltár, Esztergom (=EPL) Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. Véghseő–Katkó: i. m. 27. számú dokumentum.

12 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. Kiadva: Véghseő–Katkó: i. m. 28. számú dokumentum.

13 Farkas: i. m. 30–36. Véghseő–Katkó: i. m. 29. számú dokumentum.

14 Farkas: i. m. 36–41. Kiadva: Véghseő–Katkó: i. m. 30. számú dokumentum.

muszkának vagy oláhnak csúfolják őket. Felidézük a román görögkatolikusok példáját, akik nem sokkal korábban szintén nemzeti alapon részesültek az egyházszervezet fejlesztésének kiváltságában. Joggal fogalmazták meg a kérdést: ha Magyarországon a román görögkatolikusok használhatják anyanyelvüket a liturgiában és rendelkezhetnek saját egyházszervezettel, akkor ugyanezt a magyar görögkatolikusok miért ne igényelhetnék? Egyidejűleg utalnak arra is, hogy a megerősödött nemzetiségi mozgalmak komoly veszélyt jelentenek a magyar görögkatolikusokra. Ismételten kéri a bizánci szertartású liturgikus könyvek közpénzen történő lefordítását és kiadását, illetve megfogalmazták azt az igényüket, hogy a magyar görögkatolikusok számára létesüljön külön egyházmegye, vagy, ha ez anyagi okokból nem lehetséges, Hajdúdorog székhellyel helynökség.

A felterjesztések sorsa kijózanítóan hatott a mozgalom élén álló hajdúdorogiakra:¹⁵ választ sehonnan se kaptak. Hiába hivatkoztak nemzeti érdekre, a kétszáz ezer főnyi magyar görögkatolikus népességre és annak jogos igényeire, s az önálló püspökség megalapítása tekintetében hiába támogatta őket a Munkácsi Egyházmegye is,¹⁶ a közgondolkodásban rögzült sztereotípiákat nem tudták legyőzni. A közvélemény a keleti szertartást szorosán a nemzetiségek világához kötötte és képtelen volt szabadulni attól, hogy „magyarság” és „bizánci szertartás” egymást kizáró fogalmak.

Míg Hajdúdorogon a város többnyire biztosítani tudta a gyakorlatban a magyar nyelv liturgikus használatát,¹⁷ más helyeken az egyházi hatóságok korlátozó intézkedéseket foganatosítottak. Éppen az 1866. évi kérvényekkel egy időben zajlottak le Makón azok az események, melyek rávilágítottak a magyar liturgikus nyelv alkalmazásából fakadó konfliktusok súlyára. A város mintegy kétezer fős görögkatolikus közössége már évtizedek óta a magyart használta templomi nyelvként. 1866-ban egy ötven fős román anyanyelvű kisebbség ezt a szokást meg kívánta szüntetni és ebben Iosif Papp-Szilágyi nagyváradi püspök (1863–1873) támogatta őket. A közösség belső békéjét éveken át feldúló ellentétben a püspök azt az álláspontot képviselte, hogy magyar nyelven semmiképpen sem szabad a szertartásokat végezni. Arra akarta kötelezni a makóiakat, hogy alkalmazzanak egy román kántortanítót, aki a templomi éneklést is vezeti.¹⁸ Papp-Szilágyi püspök fellépése igazolta azokat a félelmeket, melyekre a hajdúdorogiak az 1866. évi felterjesztésekben utaltak: az idegen szertartási nyelv veszélyezteti a magyar identitást és a magyar közösségek beolvadásához vezethet.

A hajdúdorogiak felismerték, hogy nem elégséges más városok és falvak magyar görögkatolikus híveire hivatkozniuk, hanem velük összefogva kell ügyüket az országos nyilvánosság elé tárni. Már az 1866-ban a képviselőháznak küldött felterjesztésben is engedélyt kértek arra, hogy a magyar görögkatolikusok számára országos értekezletet tartsanak. Ezt az országos népgyűlést 1868. április 16-ra hívták össze Hajdúdorogra. A népgyűlésre 33 egyházközség küldte el képviselőjét (szám szerint 220-at), illetve 20 lelkes jelent meg. Ezen kívül 19 egyházközség és 11 lelkész írásban jelezte, hogy elfogadja a határozatokat. A tanácskozási eredményeként megfogalmazásra kerültek az elérendő

15 Hajdúdorogon élt a legnagyobb lélekszámú magyar görögkatolikus közösség. A város volt egyben a hatalmas kiterjedésű Munkácsi Egyházmegye legnagyobb parókiája.

16 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. Kiadva: Véghseő–Katkó: i. m. 32. számú dokumentum. A támogató nyilatkozatot (széküresedés miatt) káptalani helynökként jegyző Csopely Antal (maga is liturgia-fordító) csak illetékesség hiányában nem tér ki a magyar nyelv liturgikus használatának kérdésére.

17 Véghseő–Katkó: i. m. 24. számú dokumentum.

18 Véghseő–Katkó: i. m. 26., 31. és 33–35. számú dokumentumok. Vö. Janka György: A magyar liturgikus nyelv és a makói görög katolikusok. Athanasiana 9 (1999) 51–70.

célok: 1. magyar püspökség felállítása Hajdúdorog székhellyel; 2. a liturgikus könyvek közpénzen történő lefordítása és kiadása; 3. a magyar liturgikus nyelv szentesítése. A népgyűlés Állandó Végrehajtó Bizottságot hozott létre, melynek élére a szervezésben nagy érdemeket szerzett Farkas Lajost, Hajdúdorog főhadnagyát választották.¹⁹ A népgyűlés mint a magyar görögkatolikusok önszerveződésének első jelentős megnyilvánulása, illetve annak kétségbevonhatatlan sikere, komoly jelzésnek bizonyult az egyházi hatóságok számára. A népgyűlés egyik résztvevője, a mozgalommal rokonszenvező Szabó György, hajdúdorogi parókus Pankovics püspöknek írt bizalmas jelentésében ezekkel a szavakkal próbálja érzékeltetni a helyzet komolyságát: „én úgy látom: miszerint mi itt egy nagyszerű áradattal állunk szemközt, melynek útjába állani annyit tennie mint attól elsodortatni [...] vagy ellenállás által a szenvedélyes árt felbőszítve oly végletekre ragadtatni, melyekről az imádandó isteni Gondviselés mentse meg minket!”²⁰

Az Állandó Végrehajtó Bizottság felterjesztéseket²¹ és delegációkat küldött Ungvárra, Pestre és Esztergomba. A kedvező fogadtatás ellenére a petíciókra ezúttal sem érkezett válasz. A sürgetések és érdeklődések során ismét világossá vált, hogy a magyar nyelv liturgikus használatának kérdése komoly félelmeket keltett a római katolikus főpásztorokban. Ezt a Vallás- és Közoktatási Minisztérium tanácsosa, Lipovniczky István c. püspök, egyértelműen Farkas Lajos értésére adta, aki visszaemlékezésében így idézi fel a tanácsos szavait: „Mert hát ki áll jót arról, hogy ha ma nekünk megengedik a magyar nyelvű isteni tiszteletet, holnap nem a komáromi magyar ajkú latin szertartásúak fogják-e éppen azt követelni? Már pedig ez teljesíthetetlen.”²² Lipovniczky hivatalból kikérte²³ Simor hercegprímás véleményét, aki nem támogatta se a magyar görögkatolikus püspökség felállítását, sem pedig a magyar nyelv liturgikus alkalmazásának szentesítését. Érvei között figyelemre méltó az a gondolat, mely szerint a magyarosítás szándékát a magyar görögkatolikusok új egyházmegyébe tömörítése nem szolgálja, mert így a teljesen nemzetiségi jellegű rutén és román egyházmegyéék még jobban elszigetelődnek a magyarságtól és a magyar kultúrától. A liturgikus nyelv kérdésében kihangsúlyozza, hogy annak megváltoztatása kizárólag az Apostoli Szék jogköre, ugyanakkor tanújelét adja annak is, hogy a magyar ajkú görögkatolikusok nyelvi hátrányainak súlyát nem érzékeli. Nem kis naivitásról tanúbizonyságot téve azt feltételezi, hogy a görögkatolikus püspökök egyike se küld olyan papot a magyar egyházközségbe, aki a magyar hívek nyelvi adottságaihoz ne igazodna.²⁴

Az önszerveződéssel egyidejűleg egy rendkívül fontos tartalmi kérdés vizsgálata és vitája is megkezdődött: mit jelent tulajdonképpen a „magyar liturgia”? Minden egyes szertartás minden egyes szavának magyarra fordítását és végzését jelenti, vagy pedig csak a nép által is hallott, illetve énekelt részekre vonatkozik? A legjelentősebb liturgiafordítók egyike, Roskovics Ignác 1868-ban Simor hercegprímáshoz intézett tervezetében amellest száll síkra, hogy csak a nyilvános részek magyar fordítása készüljön el, míg a pap által mondott úgynevezett „csendes imák” ószlávul, románul vagy görögül lenné-

nek végzendők. Javaslatot tesz egy ötnyelvű, görög-magyar-ószláv-román-latin nyelvű Liturgikon összeállítására is, melynek bevezetése – érvelése szerint – a különböző nemzetiségek békés egymás mellett élését is szolgálja.²⁵

A hajdúdorogi népgyűlés összekötötte a magyar nyelvű liturgia ügyét a görögkatolikus magyarok számára felállítandó külön püspökség igényével. Pankovics István munkácsi püspök (1866–1874) 1871 szeptemberében Hajdúdorogon tett kánoni látogatása során olyan magatartást tanúsított, mely megerősítette a dorogiakban azt a meggyőződést, hogy a tornyosuló akadályok ellenére céljaik megvalósulása közel van. Nem emelt kifogást az ellen, hogy a jelenlétében magyar nyelven végezzék a Szent Liturgiát. Sőt, az ünnepi pillanatokban a püspök még azt is kijelentette, hogy élete legszebb feladatának tartja, hogy ő legyen az első magyar görögkatolikus püspök.²⁶

Ilyen előzmények után óriási csatlódást okozott az uralkodónak az a döntése, melylyel 1873. szeptember 17-én a Munkácsi Egyházmegyén belül Hajdúdorog székhellyel külhelynökséget alapított 33 magyar ajkú egyházközség számára.²⁷ A külhelynökség alapítását előkészítő kormányzat teljes mértékben figyelembe vette a római katolikus főpásztorok aggályait a magyar liturgikus nyelvvel kapcsolatban. S mivel a görögkatolikusok nyíltan megvallották, hogy a saját püspökség egyik legfontosabb feladata a magyar nyelv oltára emelése, szándékuk ellenére komoly érvet szolgáltatottak az egyházmegye felállítására ellen. A külhelynökség alapítását ugyan maguk a hajdúdorogiak vetették fel arra az esetre, ha az egyházmegye létrehozása anyagi akadályokba ütközne, de annak joghatóságát értelemszerűen az összes magyar ajkú közösségre kiterjeszteni gondolták. Az 1868-ban megtartott hajdúdorogi kongresszus a korábbi javaslattal szemben már egyértelműen egy önálló egyházmegye felállítását kérte. A kormányzat belátta, hogy a magyar görögkatolikusok igényeire valamilyen választ kell adnia, aminek azonban összhangban kell lennie más egyházi érdekekkel is.²⁸ A külhelynökség meg-alapítása tehát inkább köztes megoldásnak tekinthető. Pásztyei püspök 1875-ben első külhelynökké Danilovics János székesegyházi kanonokot nevezte ki,²⁹ kinek egyébként is meglehetősen szűk joghatósága³⁰ csupán a szabolcsi főesperesség hajdúdorogi, karácsi, máriapócsi, nagykállói, nyírbélteki és timári esperesi kerületeinek parókiáira terjedt ki. Ez később ugyan a szatmári főesperesség nyíri kerületével bővült, de még így is csak egy töredékét fogta össze a magyar ajkú görögkatolikus egyházközségeknek.

25 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. Kiadva: *Végheő-Katók*: i. m. 40. és 40a. számú dokumentumok.

26 *Farkas*: i. m. 80–82. A kánoni látogatás után írt beszámolója a hercegprímáshoz: EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 1789/1872. Kiadva: *Végheő-Katók*: i. m. 44. számú dokumentum. Pankovics püspök látogatása során megcsodálhatta a hajdúdorogi templom új freskóját is, amit az egyházközség az 1868-as népgyűlés után készítettett és ami a mozgalom ideológia hátterének megvilágítását is szolgálta. Révész György: Szent István lerombolja a bálványokat című festményén a szent király mellett bizánci szertartású püspökök állnak, hirdelve azt az – akkoriban és még hosszú ideig kétségbe vont – történeti tény, mely szerint a magyarság körében elsőként a bizánci egyház papjai végeztek térítő munkát. A freskó ma már nem látható. Vö. *Terdik Szilveszter*: Szent István király tisztelete a görögkatolikus egyházban. In: István, a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István király tiszteletéről halálának 975. évfordulóján. Szerk. Kerny Teréz – Smohay András, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár, 2013, 188–204., 189–190.

27 MNL OL K 26 1915-XXV–2855. Kiadva: *Végheő-Katók*: i. m. 48. számú dokumentum.

28 Vö. Trefort miniszter és Simor hercegprímás levélváltása: EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 987/1873. és 287/1873. *Végheő-Katók*: i. m. 46–47. számú dokumentumok.

29 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. Kiadva: *Végheő-Katók*: i. m. 49. számú dokumentum.

30 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. Kiadva: *Végheő-Katók*: i. m. 50. számú dokumentum.

19 *Farkas*: i. m. 44–56. A népgyűlés teljes jegyzőkönyvével.

20 Derzhavnyy Arkhiv Zakarpats'koi Oblasti, Beregszász (=DAZO) fond 151. opis 12. nr. 1754. Kiadva: *Végheő-Katók*: i. m. 38. számú dokumentum.

21 *Végheő-Katók*: i. m. 37. és 39. számú dokumentumok.

22 *Farkas*: i. m. 72.

23 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3844/1868. Kiadva: *Végheő-Katók*: i. m. 42. számú dokumentum.

24 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3844/1868. Kiadva: *Végheő-Katók*: i. m. 43. számú dokumentum.

Danilovics helynök jelentős sikereket ért el viszont a liturgikus fordítások elkészítése terén. 1879 májusában fordító-bizottság felállítását kezdeményezte, melynek tizenhárom éven át tartó munkáját maga irányította. A munkálkodás eredménye négy liturgikus könyv fordítása, ill. kiadása lett.³¹

Alig alakult meg a fordító-bizottság és terjedt el működésének híre, Rómából – x0Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek véleményének meghallgatása után³² – tiltó rendelkezés érkezett a magyar nyelv liturgikus használatát illetően. A Szentszék kötelezte a munkácsi püspököt arra, hogy maradéktalanul állítsa vissza az ószláv nyelv használatát. Pásztelyi püspök körlevélben hozta a papság tudomására a magyar nyelv használatának tilalmát, de ez a kialakult gyakorlaton nem sokat változtatott.³³ Annál inkább cselekvésre ösztönözte az Állandó Végrehajtó Bizottságot, mely 1881. január 23-án Hajdúdorogon értekezletet tartott. A tanácskozás eredményeként a Bizottság tagjai kérvényeket nyújtottak be a királyhoz,³⁴ a képviselőházhoz³⁵ és Trefort Ágoston kultuszminiszterhez.³⁶ A felterjesztésekben rámutatnak arra, hogy a külhelynökség nem oldotta meg a magyar görögkatolikusok problémáit, ezért ismét egy önálló egyházmegye felállítását kéri. Az országgyűléshez benyújtott kérvényben utalnak arra, hogy az új egyházmegye előmozdítaná a magyar államnyelv elterjedését a nemzetiségek által is lakott egyházközségekben. Ez az utalás ugyan elsősorban a politikai üzenetekre érzékeny képviselők megnyerését szolgálta, viszont a hajdúdorogi mozgalom hazai és nemzetközi megítélése szempontjából végzetesnek bizonyult. Attól kezdve az alapvetően lelki igények kielégítése céljából útjára indított kezdeményezést a közvélemény, s elsősorban a sajtó egy része nacionalista mozgalomként értelmezte és állította be, melynek célja a nemzetiségek elmagyarosítása. Ezt a bélyeget a magyar liturgia és a magyar görögkatolikus püspökség ellenfelei szinte letörölhetetlenül rásütötték a mozgalomra.

Az 1881. évi felterjesztések kedvező fogadtatásra találtak a képviselőházban és a kormánynál. A kormány már február 12-én felhatalmazta Trefort Ágoston minisztert arra, hogy „ezen folyamodást Ő Felségehez terjeszse s egyúttal Ő Felsége legmagasabb engedélyét kérje arra nézve, hogy ezen ügyben az illető püspök és az érsek primás hoz-

31 A liturgikus kiadványok: 1. Aranyszájú Szent János atya szent és isteni Liturgiája, Debrecen, 1882. 2. Görög katolikus egyházi szerkönyv (Euchologion), Debrecen, 1883. 3. Szent Nagy Bazil atya szent és isteni Liturgiája, továbbá az előszentelték liturgiája s egyéb egyházi szolgálatok papi imádságai, Debrecen, 1890. 4. Görögszertartású általános egyházi énekkönyv a hozzávaló imákkal. Fordította: Danilovics János. Debrecen, 1892. A bizottságról: *Ivancsó István*: Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1999. (Athanasiana füzetek 1).

32 Archivio Segreto Vaticano, Archivio degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Città del Vaticano (=ASV AES) pos. 882. fasc. 350. fol. 55–91v. *Véghseő–Katkó*: i. m. 179. számú dokumentum.

33 A tiltásra vonatkozó levéltári források egyelőre nem kerültek elő. A munkácsi egyházmegye fegyelmi szabályzatában: „Egyházmegyénk területén levő, és joghatóságunkhoz tartozó nem szlávajku hiveink közötti lelkészetekben az isteni tiszteletnek úgy templombeli, valamint külső szent szolgálatainál a canonisált ol-tármelytől (lyurgicus) csak annyi eltérés türelik meg, amennyit a latinszertartásu kath lelkész testvéreink a saját szertartásbéli isteni tiszteletök, belső és külső szent szolgálataikban a hívők nyelvén végeznek. E szabálytól ő szentsége a római Pápa legmagasb engedélye nélküli eltérést, vagy kihágást, saját felelősségükre elkövetni bátorodó lelkészek szigorú fegyelmi eljárásnak teszik ki magukat.” (1883. március 5–10., VII/25/b.). Közli: *Petrus Jenő*: A magyarság önvédelme a keleti egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen. Csokonai Nyomda és Kiadó-Részvénytársaság, Debrecen, 1897. 82.

34 Görögkatolikus Püspöki Levéltár, Nyíregyháza (=GKPL) IV–2a. 8/1881. Kiadva: *Véghseő–Katkó*: i. m. 53. számú dokumentum.

35 GKPL IV–2a. 8/1881. Kiadva: *Véghseő–Katkó*: i. m. 54. számú dokumentum.

36 GKPL IV–2a. 8/1881. Kiadva: *Véghseő–Katkó*: i. m. 55. számú dokumentum.

zárulásával előleges tárgyalásokat kezdessen s azok befejeztével javaslatot terjeszt-hessen elő az iránt, hogy milyen módon lehetne azon kívánságnak eleget tenni, hogy a magyar ajkú görög katolikusok ne legyenek kénytelenek orosz liturgiával élni”³⁷. Egy héttel később a képviselőház is megtárgyalta a felterjesztést és azt azzal továbbította a kultuszminiszterhez, hogy a szükséges lépéseket minél előbb tegye meg.³⁸ Miután az Állandó Végrehajtó Bizottság értesült a kedvező fogadtatásról, február 26-án Simor János hercegprímást is értesítette a kérvények beadásáról, s kérte a hajdúdorogi püspökség létrehozásának támogatását a Szentszék előtt.³⁹ Március 4-én Trefort miniszter az ural-kodónak is bemutatta a magyar görögkatolikusok kérvényét, aki engedélyezte az egyeztetések megkezdését. Minderről Trefort március 10-én értesítette Simor hercegprímást, s egyúttal véleményét kérte.⁴⁰ A miniszter ugyanazon a napon Haynald Lajos bíborost, kalocsai érseket,⁴¹ illetve a püspöki kar több tagját is tájékoztatta, kiknek szintén ki-kérte a véleményét. Március 15-én már Serafino Vanutelli bécsi nuncius is tollat raga-dott, hogy érdeklődjön Simor hercegprímásnál a sajtóban kerengő hírekről, melyek egy új görögkatolikus püspökség létesítéséről szóltak.⁴² A hercegprímás rendkívül gyorsan, egy héten belül megadta a válaszát a nunciussnak. Tájékoztatása szerint mintegy 130 ezer olyan görögkatolikus él az országban, akik az ószláv és román nyelvet egyáltalán nem értik. Ők arra törekednek, hogy egy önálló egyházmegyébe tömörülhessenek, melynek püspöke majd kieszközli a Szentszéktől, hogy a liturgiában kizárólag a magyar nyelvet használhassák. A fő kérdés tehát – szögezi le a hercegprímás – nem az új püspökség léte-sítése, hanem a liturgikus nyelv megváltoztatása, ami súlyos következményekkel járhat, mivel arra ösztönözheti a római katolikus híveket, hogy a latin helyett ők is a magyart, a németet vagy a szlovákot kérelmezzék.⁴³

Míg a nuncius egy héten belül választ kapott, Trefort miniszter négy hónapot volt kénytelen várakozni. Bár a püspöki kar többi megkérdezett tagja hamar megküldte ítéle-tét,⁴⁴ a két legfontosabb, Simor és Haynald bíboros véleménye csak július közepén szü-letett meg. A minden bizonnyal egyeztetett válaszadás Haynald aulájából július 14-én,⁴⁵ Simor székhelyéről pedig egy nappal később, július 15-én⁴⁶ indult el a minisztériumba.⁴⁷

37 MNL OL K 27 1881. VI/3. Kiadva: *Véghseő–Katkó*: i. m. 56. számú dokumentum.

38 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsa (=KFL) I.1.c. Haynald Lajos – Politika, 474. Kiadva: *Véghseő–Katkó*: i. m. 56. számú dokumentum.

39 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3297/1881. Kiadva: *Véghseő–Katkó*: i. m. 57. számú dokumentum.

40 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3297/1881. Kiadva: *Véghseő–Katkó*: i. m. 58. számú dokumentum.

41 KFL.I.1.c. Haynald Lajos – Politika, 474. Kiadva: *Véghseő–Katkó*: i. m. 59. számú dokumentum.

42 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 1648/1881. Kiadva: *Véghseő–Katkó*: i. m. 60. számú dokumentum.

43 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 1648/1881/a. Kiadva: *Véghseő–Katkó*: i. m. 61. számú dokumentum.

44 Pl. Zalka János győri püspök már március 21-én postázta véleményét, melynek másolatát Haynaldnak is megküldte: KFL.I.1.c. Haynald Lajos – Politika, 974. Kiadva: *Véghseő–Katkó*: i. m. 62. számú doku-mentum.

45 KFL.I.1.c. Haynald Lajos – Politika, 706. Kiadva: *Véghseő–Katkó*: i. m. 64. számú dokumentum.

46 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3297/1881. Kiadva: *Véghseő–Katkó*: i. m. 65. számú dokumentum.

47 Trefort miniszter július 5-én levélben sürgette Haynald bíborost a válaszadásra, aki ezt a sürgetést rossz néven vette. Válaszában jelzi, hogy igen sok elfoglaltsága közepette nem feledezett meg a hajdúdorogi püspökség ügyéről, s válaszát már tisztázzák a fogalmazók. Megjegyzi, hogy a miniszter minden bizony-

Mielőtt a miniszter választ kaphatott, Haynald bíboros már június 30-án tájékoztatta Ludovico Jacobini bíboros-államtitkárt arról, hogy milyen véleményt fognak adni ő és püspöktársai.⁴⁸ A kalocsai érsek levelében beszámolt arról, hogy a magyar görögkatolikusok felterjesztésére a legmagasabb kormányzati szinten napirendre került egy új görögkatolikus püspökség felállítása az egykor ruszin, de már magyar anyanyelvűvé vált és magyar liturgiát kérő hívek számára. A vallás- és közoktatásügyi miniszter hivatalosan is véleményadásra kért több püspököt, köztük a levélíró, akik mindannyian elutasító választ adnak. Legfőbb veszélynek Haynald azt tartja, hogy a magyar görögkatolikusok példáján felbuzdulva a latin szertartású katolikusok is követelni fogják a magyar nyelv templomi használatát. Hasonló igénnyel lépnek majd fel a németek, a szlovákok és a horvátok is, ami végeredményben az ország belső békéjét is veszélyezteti. Utal arra is, hogy a háttérben egyesek személyes ambíciói is felfedezhetők, akik szívesen állnának püspökként az új egyházmegye élére, illetve szívesen fogadnának kanonoki kinevezéseket.

A Trefort miniszternek megküldött választ⁴⁹ Haynald bíboros két részre tagolja. Mivel megítélése szerint a hajdúdorogi püspökség kérdése elsősorban a magyar nyelv liturgikus használatáról szól, nézetei megfogalmazásakor először erről a kérdéstről fejt ki a véleményét és ennek ad nagyobb teret. Levelének második részében – az elsőhöz képest nagyon szűkszavúan – foglalkozik magával a magyar görögkatolikus püspökséggel.

A liturgikus nyelv kérdésében a kalocsai érsek saját egyházmegyéjének tapasztalataiból indul ki. Bár ezeket levele első részének végén részletezi, nyilvánvaló, hogy ez az egyértelműen negatív tapasztalat alapvetően határozza meg elutasító hozzáállását. A bíboros hosszasan részletezi, mennyi bonyodalom származik abból, míg a nemzetiségileg vegyes plébániák pontosan meghatározzák, mikor melyik nemzetiség nyelvén hangozzék el imádság és ének az egyes liturgikus eseményeken. Számos konfliktus forrása, ha az egyes helyeken idővel megváltozott nemzetiségi arányokat nem követi az egyházi hatóságok által előírt és jóváhagyott nyelvhasználati rend. A bíboros tehát alapvetően ódzkodik attól, hogy a nemzetiségi kérdés a liturgikus nyelvhasználat problémáján keresztül bekerüljön a templomba. Éppen ezért a magyar – vagy ahogyan Haynald fogalmaz – a magyarrá lett orosz görögkatolikusok azon törekvése, hogy szertartásaikban, s különösen is a szentmisében kizárólag a magyar nyelvet használják, sem egyházi, sem pedig állami szempontból nem kívánatos. A bíboros biztos abban, hogy a görögkatolikusok példáját más nemzetiségek is követni fogják és ez plébániai szinten a templomi közösségek szétszakadását fogja előidézni. Ez nem csak egyházi szempontból jár majd súlyos következményekkel, hanem a magyar állameszme tekintetében is. Ugyanis a nemzetiségileg elkülönülő templomi közösségekben nem lesz többé lehetőség a magyar államnyelven elhangzott prédikációkra és katekézisre, ami a gyakorlat szerint a magyarsághoz való szinte észrevétlen asszimiláció fontos eszköze volt. A bíboros véleménye szerint a görögkatolikusok a nyelvhasználat területén nem kívánhatnak többet, mint a latin szertartású katolikusok, kiknek liturgikus gyakorlatában a magyar nyelv a szükséges mérték-

ben helyet kap. Haynald szerint a latin és a bizánci liturgia között nincsenek olyan nagy eltérések, melyek ne tennék lehetővé, hogy a nép magyarul énekeljen, illetve magyar nyelven hallgasson prédikációt és katekézist. Megítélése szerint ez bőségesen elegendő a hitben való megerősödéshez és a lelki gyarapodáshoz, míg a teljes magyar nyelvű liturgia – aminek szentszéki jóváhagyása egyébként is irreális – teljesen felesleges.

A nyelvhasználat kérdésében kifejtett véleményéből következik, hogy a hajdúdorogi püspökség felállítását is haszontalannak tartja. Biztos abban, hogy a fennálló görögkatolikus egyházkormányzati rendszer garantálja azt, hogy a magyar hívek jogos nyelvhasználati igényeit a püspökök figyelembe vegyék, s ha az mégse történne meg, a magasabb szintű egyházi hatóságok, illetve maga a kormányzat is lépni tud az ügyben. A Vallásalap egyébként is súlyos problémákkal küzd, azt egy felesleges püspökség kiadásaival terhelni nem szabad. Haynald bíboros levelében többször is utal személyes ambíciókra, mellékes érdekekre.

Simor hercegprímás kalocsai bíboros-társánál tömörebben megfogalmazott elutasító véleménye⁵⁰ szintén a liturgikus nyelvhasználatból indul ki. Meggyőződése, hogy a Szentszék a magyar nyelv liturgikus használatát nem fogja engedélyezni. Ha valamilyen csoda folytán erre mégis sor kerülne, egy magyar püspökség felállítását még ez sem indokolná, hiszen a mostani – teljesen törvénytelen és elfogadhatatlan – gyakorlat (ha egyáltalán igazak, az erről szóló hírek) is azt igazolja, hogy ósláv liturgikus nyelvű egyházmegyeikben is van mód a magyar nyelv használatára. Levelében a hercegprímás is utal a precedensben rejlő veszélyekre, s nem felejt el megemlíteni a mozgalom mögött álló egyéni ambíciókat sem.

A két bíboros elutasító véleménye mellett a püspöki kar többi megkérdezett tagja közül Zalka János győri és Mihai Pavel nagyváradi görögkatolikus püspök elvetette a Hajdúdorog székhellyel felállítandó magyar görögkatolikus püspökség gondolatát, míg Pásztélyi Kovács János munkácsi és Tóth Miklós eperjesi püspökök támogatták azt. A Hittudományi Kar tanárai szintén elutasító választ adtak.⁵¹ A püspököktől beérkező vélemények közül egyelőre Zalka János győri püspök levele került elő.⁵² Zalka püspök levelét azzal a megállapítással kezdi, hogy az országgyűlés nem illetékes új püspökségek felállításának ügyében. A magyar közjog csak az uralkodó főkegyúri jogát ismeri, aki a Szentszékkel együttműködve hozhat döntést ilyen ügyekben. Az új görögkatolikus egyházmegye alapításának kérdését gyakorlatiasan közelíti meg. Komoly feszültségforrásnak tartja azt, ha a rutén és román görögkatolikus püspökök választás elé kerülnek és nyilatkozniuk kell, mely parókiákat tekintik magyarnak, következésképpen az új egyházmegyebe sorolandónak. Ha lemondanak parókiákról, számíthatnak a saját nemzetiségükből érkező támadásokra. Másrészt az érintett közösségek maguk se egységesek: lesznek hívek, akik az új egyházmegyebe kíváncsiak, míg mások maradnának a régiiben. „Kész itt is a szakadás. Mindegyik fél követelné a templomot, mindegyik fél követelné az iskolát” – fogalmazza meg félelmeit Győr püspöke. A magyar állameszme szempontjából aggályosnak tartja azt is, hogy egy magyar görögkatolikus püspökség felállítása után a rutén és román egyházmegyéik még inkább elszigetelődnének és eltávolodnának a

nyal maga is rendelkezik személyes tapasztalattal azzal kapcsolatban, hogy a hivatali ügyek gyakran feltorlódnak, s intézésük késedelmet szenved. A bíboros utal arra, hogy ő maga már két éve vár választ Trefort minisztériumától egy alapítványi ügyben beterjesztett kérvényére, de arra – és itt szó szerint idézi Trefort levelét – „választ nyerni mindeddig nem voltam szerencsés”. KFL.I.1.c. Haynald Lajos – Politika, 474. Trefort 1881. július 5-én kelt levele és Haynald válaszáának fogalmazványa.

48 KFL.I.1.c. Haynald Lajos – Politika, 1547. Kiadva: *Véghseő–Katkó*: i. m. 63. számú dokumentum.

49 KFL.I.1.c. Haynald Lajos – Politika, 706. Kiadva: *Véghseő–Katkó*: i. m. 64. számú dokumentum.

50 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3297/1881. Kiadva: *Véghseő–Katkó*: i. m. 65. számú dokumentum.

51 *Salacz*: i. m. 150–151.

52 Másolata a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban: KFL.I.1.c. Haynald Lajos – Politika, 974. Kiadva: *Véghseő–Katkó*: i. m. 62. számú dokumentum.

magyarságtól. Innen pedig már csak egy lépés a skizma, hiszen „a tapasztalás többször megmutatta már, mily vékony többeknél azon szál, mely az unióhoz fűz, ha ezek kötelékét nem erősíti a vallásalap pénztára” – fogalmazza meg hízelgőnek igazán nem nevezhető véleményét. Zalka püspök levelének második részében alapos és hosszas elemzésben a magyar nyelv liturgikus használata ellen érvel, majd a két bíboros által is felhozott két érveléssel zárja sorait: egyéni ambíciókat feltételez a háttérben, illetve kizárja, hogy a Vallásalap újabb püspökség költségeivel lenne terhelhető.

A kormány látva a püspökök ellenkezését több mint egy évtizedre levette a napirendről az egyházmegye alapításának kérdését, s attól kezdve kormánykörökben arra az álláspontra helyezkedtek, hogy mindaddig nem lehet szó új görögkatolikus egyházmegye alapításáról, míg a Szentszék a magyar nyelv használatát nem engedélyezi.

Tizenkét évvel később Ivánkovics János (későbbi rozsnyói megyéspüspök) miniszteri tanácsossá történt kinevezésekor vette elő ismét az ügy aktáit. Az aprópót Mihai Pavel nagyváradi görögkatolikus püspök azon intézkedése adta, mellyel elrendelte az egyházmegye magyar iskoláiban a román nyelv tanítását. Ez az országos felzúdulást⁵³ keltő intézkedés kormánykörökben ismét aktuálissá tette a magyar görögkatolikus egyházmegye létesítését. Ivánkovics pedig megvizsgálva az 1881-ben keletkezett iratokat részletes elemzést készített és alaposan kidolgozott javaslatot tett a hajdúdorogi püspökség felállítására tárgyában.⁵⁴ A figyelemre méltó indítványból most csak az 1881-ben beküldött vélemények elemzését vizsgáljuk, mert Ivánkovics tanácsos is megfogalmazza azt az ellenvetést, mely a latin szertartású főpásztorok legfőbb félelmével kapcsolatban a korabeli görögkatolikusok is hangoztattak, minden eredmény nélkül.

Ivánkovics tanácsos az öt elutasító ítélet (Haynald és Simor bíborosok, Zalka és Pavel püspökök, illetve a Hittudományi Kar) közül az esztergomi érsek és a nagyváradi püspök írásáról lesújtó véleménnyel van: „Az első csak azt bizonyítja be, hogy mikor az érvek elfogynak, akkor a gyanúsítás szokott következni, a másik pedig azt, hogy a püspök úr a fenforgó ügyben teljesen tájékozatlan volt...” Részleteiben elemzi viszont Zalka püspök, a Hittudományi Kar és Haynald bíboros elemzését, melyeket alaposaknak és jól átgondoltaknak, de következtetéseikben mégis vitathatóknak tart. Haynald bíboros azon vélekedéséhez, mely szerint a görögkatolikus püspökök a magyar hívekhez olyan papokat küldenek, akik figyelembe veszik nyelvi igényeiket, Ivánkovics tanácsos ezt a megjegyzést fűzi: „Boldog hit, mellyel az elhunyt nagy ember lelke jobb hazába szállt! Ha egéből visszanéz e földre, ma ezt aligha írná vagy mondaná.”

A latin főpásztorok újra és újra megfogalmazott és kihangsúlyozott félelmére, mely szerint ha a magyar görögkatolikusoknak engedélyezik a magyar nyelv használatát, akkor a latin szertartásúak is azt fogják követelni, Ivánkovics ezt válaszolja: „És habár a gör. szert. kath. papság már akkor több helyen magyar nyelven végezte az istenitiszteletet és tudomásom szerint így végzi ezt ma is több helyen, még sem hallottam eddig, hogy a róm. katolikusok azon a vidéken olyan természetű mozgalmat indítottak volna, mint a milyenre nézve a boldogult kalocsai érsek aggodalmát fejezte ki. Így épen Hajdú-Dorogon a 7315 lélekből álló gör. szert. katolikusokkal vegyítve él 429 róm. kath. és az

ottani róm. kath. plebánia részéről nem tétetett jelentés olyan mozgalomról, mintha az ő hívei is kívánnák a magyar isteni tisztelet behozatalát. Némileg bizonyítja állításom helyességét az is, hogy az országban igen sok helyen a reformált egyházak hívei vannak többségben és isteni tiszteletüket anyanyelvükön végzik, a római katolikusok azért még sem tette lépéseket a magyar liturgia behozatalára.”

Tény, hogy a magyar nyelv liturgikus használatának engedélyezése a görögkatolikus közösségekben egy már évtizedek óta viszonylag széles körben elterjedt gyakorlat szentesítését jelentette volna. Ezt a latin főpásztorok nem vették figyelembe, s nem mérlegették az addigi tapasztalatokat, melyek valóban arról árulkodtak, hogy a görögkatolikus gyakorlatnak nincsen semmilyen „bomlasztó” hatása az ugyanazon térségben élő római katolikus közösségekre. Simor bíboros levelében azt olvashatjuk, hogy az élő gyakorlatról szóló információk eljutottak hozzá, de azokat nem fogadta kétkedés nélkül („ha igaz, miről magánuton vett tudósítások értesítenek”)⁵⁵ és nem tartotta szükségesnek, hogy az addigi tapasztalatokat alaposabb vizsgálat alá vesse. Mivel a nemzetiségi zavargások és békétlenségek lehetőségével való riogtatás és az egyéni ambíciók kihangsúlyozása kényelmesebb megoldásnak tűnt, a megkérdozett főpásztorok inkább ezt az utat választották.

A történelem nem igazolta döntésüket. A magyar görögkatolikusok kitartó küzdelme három évtizeddel később meghozta első gyümölcsét, a saját egyházmegyéjét. Igaz, a három évtizednyi késés súlyos, a közösség későbbi fejlődését alapvetően negatívan befolyásoló következményekkel járt.

53 Pl. A kormány és a nemzetiségek. Budapesti Hírlap, XIII. évfolyam, 217. szám, 1893. augusztus 8. 1. oldal.

54 MNL OL K 721 I/a–1881. Kiadva: Véghseő–Katkó: i. m. 67. számú dokumentum. Ekkor Vaszary hercegprímás vetette le a napirendről a kérdést. EPL Vaszary Cat Dc. Hajdúdorog, 4315/1894. Kiadva: Véghseő–Katkó: i. m. 68. számú dokumentum.